

Zvara Edina

Teleki Sámuel és a bécsi *Magyar Hírmondó*

„Könyv volt élete, könyv volt erkölce;
maga az egész ember könyv és élő Bibliotheca.”¹

A tanulmány főcíme kapcsán azt is gondolhatnánk, hogy nincs olyan sok újdonság, amit el lehetne mondani e témáról. Azonban meglepően kevés írás született Teleki Sámuel mecénatúrájáról, s még kevesebb, ha ebből kivesszük a könyvtárról írottakat. Sajnos ma is igaz Deé Nagy Anikó 1976-ban leírt véleménye, mely szerint „a *Mű* az idő múlásával elhomályosította életre keltője alakját. (...) Az elszórtan megjelenő írások majd minden esetben kizárólag a könyvtáralapítás jelentőségét méltatják. Íróik meg sem kísérelték, hogy kijelöljék Teleki helyét a XVIII–XIX. század művelődéstörténetében. Teleki tudománypártoló, művelődésszervező tevékenysége mindmáig homályban maradt.”² 26 évvel később hasonló gondolatokat fogalmazott meg Tonk Sándor is a *Teleki Téka Emlékkönyv* bevezetőjében.³ Tanulmányom ezen a homályon szeretne kissé változtatni, s az évforduló alkalmából tisztelni Teleki Sámuel személye és tevékenysége előtt.

A könyv- és sajtótörténeti szakirodalomban többször olvashatjuk azt az állítást, hogy a Görög Demeter és Kerekes Sámuel által szerkesztett *Bécsi Magyar Hírmondó* mögött több magyarországi és erdélyi arisztokrata állt, s általában Széchényi Ferenc, Festetics György és Teleki Sámuel nevét említik.⁴

1 ZILAHY József: *Osztap ember rövid beszédben lerajzolva, mellyet (...) Széki Teleki Sámuel (...) utolsó tisztességtételének megadásakor (...) elmondott Zilahi József*. Nagyvárad, Tichy ny., 1822. 13.

2 *Teleki Sámuel és a Teleki-téka*. A leveleket vál., bev., jegyz. DEÉ NAGY Anikó. (Téka) Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1976. 6. (Kiemelések az eredetiben.)

3 TONK Sándor: *Vita sine literis mors est. Gondolatok a marosvásárhelyi Teleki Téka alapításának 200. évfordulóján*. In: *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára 1802–2002*. Szerk. Deé Nagy Anikó – Sebestyén-Spielmann Mihály – Vakarcs Szilárd. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2002. 10.

4 KÓKAY György: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780–1795)*. (Irodalomtörténeti könyvtár) Bp., Akad. Kiadó, 1970. 314, 332; KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1980. 549; *Levélben értesítsen engem! Kortársak Széchényi Ferenc könyvtáralapításáról*. Szerk., a leveleket vál., s. a. r. DEÁK Eszter – ZVARA Edina. Bp., OSZK – Kossuth, 2012. 22. (A továbbiakban: DEÁK – ZVARA 2012); ANTAL Alexandra: *A bécsi Magyar Hírmondó mecénatúrájának működéséről (Görög Demeter levelei gróf Széchényi Ferenchez)*. Magyar Könyvszemle 129. (2013) 4. sz. 484; NAGY-L. István: *A háború képe a Hadi és más nevezetes történetek, valamint a Magyar Hírmondó hasábjain a 18. század végén*. *Ephemeris Hungarologica*. (2021) 1. sz. 134–135. – A három nagy

Ők azok, akik támogatták a bécsi hírlap megjelenését, s ezen keresztül a „két magyar Haza” magyar nyelvű irodalmát; iskolákat, fiatal tehetségek és rászoruló írók, költők boldogulását, műveik megjelentetését pártolták fel, valamint különböző alapítványokat hoztak létre. Az emlegetett támogatók között tehát ott találjuk az erdélyi kancellár nevét is, de tényleges hivatkozás, levéltári forrás megjelölése nélkül. Az több adatból is nyilvánvaló, hogy volt kapcsolat Teleki Sámuel és Görögék között: habár közvetlen bizonyítékot – például egymásnak írt levelet – eddig nem sikerült találni, léteznek olyan kapcsolódási pontok, amelyek a két fél (személyes?) kapcsolatára utal(hat)nak.

A *Magyar Hírmondó* kiadványai

A *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, későbbi nevén *Magyar Hírmondó* Bécsben jelent meg 1789 és 1803 között, s a bécsi magyar közösség egyik legfontosabb médiuma volt. Teleki ezen újság és társaság működéséről tudhatott, ugyanis Erdély kancellárjaként harmincöt évig (1787–1822) élt a császárvárosban – s itteni működését csaknem ugyanakkor kezdte meg, amikor Görög Demeterék hírlapja is elindult. Ahogy Görögék és több hazai arisztokrata,⁶ úgy Teleki Sámuel is nagyvonalú mecénatúrát folytatott,⁷ s támogatóitai között több ismerős név feltűnik. Ámbár nem ismerjük a bécsi újság előfizetőinek névsorát,⁸ feltehetően Teleki is közéjük tartozott,

mecénás kapcsolatára lásd például: GULYÁS Károly: *Benkő József, gr. Széchényi Ferenc, gr. Festetics György, Aranka György levelei gr. Teleki Sámuelhez*. Irodalomtörténeti Közlemények 20. (1910) 2. sz. 219–221.

5 DEÉ NAGY Anikó: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Kvár, Erdélyi-Múzeum Egyesület, 1997. 57–58. (A továbbiakban: DEÉ NAGY 1997); ORBÁN János: *Teleki Sámuel marosvásárhelyi könyvtáráról és gyűjteményeiről*. Magyar Könyvszemle 133. (2017) 4. sz. 428.

6 Újabban: DEÁK – ZVARA 2012, 15–25; ANTAL 2013, 484–488; ANTAL ALEXANDRA: *A bécsi Magyar Hírmondó (1789–1803) mecénási hálózata*. Irodalomtörténet 95. (2014) 4. sz. 432–448; Uő: *A bécsi Magyar Hírmondó mecénatúrájának ismeretlen forrásai (Berkeny János Sámuel levelei gróf Széchényi Ferenchez)*. *Lymbus: Magyarságtudományi Forrásközlemények* (12) (2014) 195–202; ZVARA Edina: *Egy tudós hazafi Bécsben: Görög Demeter és könyvtára*. (Nemzeti Téka) Bp., OSZK – Gondolat Kiadó, 2016. 73–61; Uő: *Görög Demeter könyvtárának kéziratjai: Bárány Péter, Batsányi János, Kis János, Révai Miklós, Trenk Frigyes és Verseggy Ferenc írásai*. In: *Könyvek magántulajdonban (1770–1820)*. Szerk. Dóbk Ágnes. (Reciti konferenciakötetek 6.) Bp., Reciti, 2020. 141–169; Uő: *Nagy János szanyi plébános ismeretlen írásai a bécsi Magyar Hírmondó kéziratjai között*. In: *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 9. Szerk. Csörsz Rumen István. Bp., Reciti, 2021. 181–192.

7 DEÉ NAGY 1997, 116–124, 131–133.

8 A pozsonyi *Magyar Hírmondó* előfizetőinek nevei közt ott találjuk: KÓKAY 1970, 314.

hiszen a *Magyar Hírmondó* minden szakasza megtalálható katalógusában.⁹ Továbbá gyűjteményében fellelhető a bécsi hírlap által kiadott művek nagy része is,¹⁰ amelyeket tiszteletpéldányként is megkaphatott a kiadóktól:

- [BESSENYEI György]: Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék. (RÉVAI Miklós kiadása) Bétsben, Hummel János Dávid, 1790.¹¹
- FENOUILLO FALBAIRE DE QUINGEY, Charles-Georges: Ujj módi gonosztévő. A fiui szeretetnek jeles példája. Öt felvonásra szabott dráma vagy érzékeny játék. Ford. ARANKA György. Bétsben, Alberti Ignátz, 1791.¹²
- GÁTI István: A magyar nyelvnek a magyar hazában való szükséges voltát tárgyozó hazafiúi elmélkedések. Bétsben, Hummel Dávid, 1790.¹³
- GINGINS DE MOIRY, Victor de: A budai basa. Ford. Aranka György. Bétsben, Alberti Ignátz, 1791.¹⁴
- Magyar Átlás, az az Magyar, Horvát, és Tót országok vármegyéji, a Szabad Kerületei és a Határörző Katonáság vidékinek közönséges és különös táblái: közre botsátotta Görög. – Atlas Hungaricus seu Regnorum Hungariae, Croatiae et Slavoniae Comitatum, Privilegiatarum Districtuum, et Confiniorum Generales et Particulares Mappae Geographicae. [1. kiad.] Viennae, C. Junker sculpsit, 1802.¹⁵
- KOTZEBUE, August von: Az ember-gyűlölés, és a megbánás. Ford. Kóré Zsigmond. Vigsággal és szomorúsággal elegyített játék 5 felvonásban. Bétsben, Alberti Ignátz, 1790.¹⁶
- LOWTH: Herkules választása: Állegóriás költemény. Ford. Kis János. Bétsben, Hummel Dávid, 1791.¹⁷
- Magyar grammatika, mellyet készített Debreczenbenn egy magyar társaság. Bétsben, Magyar Hírmondó írói, 1795.¹⁸

9 *Bibliothecae Samuelis Com. Teleki de Szék Pars Tertia: Scriptores rerum hungaricarum et transilvanicarum complexa, cum catalogo librorum hungaric. (...) Susannae com. Bethlen de Iktár. Accedunt supplementa catalogi partis primae et secundae.* [Ed. Sámuel Teleki] Viennae, typ. Antonii Pichler, 1811. 283. (A továbbiakban: TELEKI 1811.)

10 ZVARA 2016, 444–450.

11 TELEKI 1811, 279–280; ZVARA 2016, 444.

12 TELEKI 1811, 311; ZVARA 2016, 445.

13 TELEKI 1811, 278; ZVARA 2016, 445.

14 TELEKI 1811, 300; ZVARA 2016, 445.

15 TELEKI 1811,117; ZVARA 2016, 446.

16 TELEKI 1811, 330; ZVARA 2016, 446.

17 TELEKI 1811, 320; ZVARA 2016, 447.

18 TELEKI 1811, 275; ZVARA 2016, 447.

- [VEDRES István]: A magyar nyelvnek a magyar hazában való szükséges voltát tárgyozó hazafiúi elmélkedések ... Szegeden, 1790. esztendőben s ki-nyomtatott Bétsben, Hummel Dávidnál Hadi és más nevezetes történetek írói.¹⁹
- VERSEGHY Ferenc: Rövid értekezések a Musikáról: VI. Énekekkel. Bétsben, Hummel (?), Magyar Hírmondó, 1791.²⁰

A Görög Demeter könyvjegyzékében található Teleki-kiadványok

A hírlapszerkesztő könyvei között ott láthatjuk a Teleki Sámuel által sajtó alá rendezett Janus Pannonius-életmű kritikai kiadását (Utrecht, 1784).²¹ A kiemelkedő jelentőségű szövegkiadás közel húsz évnyi munka eredménye, melyben a főúrnak nagy segítségére volt egyik támogatója, Kovásznai Tóth Sándor (róla a későbbiekben még lesz szó). Teleki könyvtárának katalógusa ugyan nem szerepel Görög könyvjegyzékében, viszont az első kötet fellelhető a kismartoni Esterházy-gyűjteményben, ahol ma könyvtárának egy része található;²² nem eldönthető azonban, hogy az ott meglévő példány Esterházy Miklós (1765–1833) hercege vagy Görögé volt. Az viszont biztosan állítható, hogy Görög ismerte a kiadványt, hiszen arról két tudósítás is megjelent a *Hírmondó*ban (erről a továbbiakban).

A gróf fiának, Domokosnak, négy műve lelhető fel Görög könyvei között: az első az *Egynehány hazai utazások le-írása Tót és Horváth országoknak rövid esmértetésével egygyütt* (Bécs, 1796) című kiadvány.²³ A *Magyar Hírmondó*ban egy losonci tudósítótól egy rövid közlemény is megjelent a műről: „Ezeken a téli napokon a többek között három új Magyar Könyvet olvastam el. Az első Ifjú Gróf Teleky Domokos Önagysága utazása. Ami ezt illeti, nagy dicsőségére szolgál ezen Ifjú Méltóságnak, hogy minekelőtte Mélt. Eleinek példájok szerént idegen Országokban utazna, azelőtt a maga Hazáját kitapasztalá, s mindenütt nagy figyelmetességgel s oly szorgalmatossággal, melyek csak egy éltes embertől lehetne várni, minden nevezetesebb dolgokat megvizsgálá, s magának feljegyzé.”²⁴ A tudósító által említett könyvek második darabja is Teleki Domokos munkája Birckenstock verse-

19 TELEKI 1811, 278; ZVARA 2016, 448.

20 TELEKI 1811, 374; ZVARA 2016, 448.

21 ZVARA 2016, 320–321. Nr. 294.

22 Kismarton, Esterházy Privarstiftung, Sammlungen – Esterházy-Bibliothek, Zimmer IV. Kasten B. Regal 1. Jelzet nélkül.

23 ZVARA 2016, 410. Nr. 691.

24 Magyar Hírmondó 11. szakasz 9. sz. 1797. jan. 31. 133–134. (A továbbiakban: MH)

inek magyar fordítása:²⁵ „...melybe Néh. Fels. Herceg és Nádor Ispányunk, Kedves Sándor Leopoldunk emlékezetére írott Birkenstock K. Tanácsos Úr Deák Verseit Magyarra fordította. Esmeretes már a Hazánkban ezen K. Tanácsos Úr másoké felett magasán felemelkedett Elméje, kinek is az Egekbe járó eszét, hanemha valakinek maga ad a Természet a felrepülésre Sasszárnyakat, igen nehéz gondolattal felérni. De én bátorsággal állítom, hogy Gróf Teleky Domokos Úr ezen Urat az első Verseiben mindjárt tökéletesen utolérte. Birkenstock Úr ily felségesen kezdi, Munkáját: Expavit, quod jam cunis adamante notarat // Decretum – revocare parans, immobilis obstat // Causarum series et ineluctabilis ordo. // Gróf Teleky Fordítása: A' Fátum maga meg-rettent, másolni kívánna // Gyémánt vésővel már a' Bóltsőre fel-írott // Végzését; az örök meg-változhatatlan okoknak // Egybe-szövött sorai tartják meg-kötve hatalmát.”²⁶

A harmadik munka Teleki Domokos útleírásának német nyelvű változata Nemes László fordításában: *Reisen durch Ungarn und einige angrenzende Länder...* (Pest, 1805),²⁷ a negyedik pedig *A vallás és erkölts summás tanítása, a nevendék ifjuságnak elméjéhez alkalmaztatva* (Bécs, 1798).²⁸ Továbbá egy másik családtagnak, Teleki Lászlónak (1764–1821)²⁹ *A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdekléseit* (Pest, 1806)³⁰ is fellelhetjük a hírlapszerkesztő gyűjteményében.

A hazai kiadványokat Görög Demeter általában nem maga vásárolta, hanem vagy kifejezetten neki címezve küldték tiszteletpéldányként, vagy a *Magyar Hírmondónak*, egyfajta recenziós példányként; így nem kizárt, hogy a Teleki-műveket maguktól a szerzőktől, így akár Teleki Sámueltól kapta meg.

A Magyar Hírmondó közleményei, 1789–1803

A bécsi hírlap a „két magyar haza” ismert arisztokratáival történt eseményekről rendszeresen beszámolt, így a kortársak többször olvashattak a támogatókról, köztük Teleki Sámuelról és családjáról is – igaz, róluk az arányokat tekintve Széchényi Ferenchez és Festetics Györgyhöz képest jóval ritkábban.

25 BIRKENSTOCK, Johann Melchior: *Sándor Leopoldnak, austriai főhercegnek Magyarország nádor-ispánjának nevét örökösítő emlékeztető írás...* Bécs, N. Baumeister, 1796.

26 MH 11. szakasz 9. sz. 1797. jan. 31. 134.

27 ZVARA 2016, 410. Nr. 692.

28 ZVARA 2016, 418. Nr. 729.

29 Teleki László a koronaőr Teleki József (1738–1798) fia.

30 ZVARA 2016, 410. Nr. 693.

Teleki Sámuel több kötetben kiadta könyveinek katalógusát, amelynek első volumenéről³¹ Görögék is lelkesen beszámoltak 1796-ban: „...Világ eleibe bocsátotta a maga válogatott Bibliothékája Leírásának Első Részét, melynek fontos és igen szép deáksággal írott Előljáró Beszédét nagy gyönyörűséggel fogják olvasni, kik a valóságos Tudomány egyik forrásának, a régi és újabb jó Könyvek olvasásának mind a magános, mind a közönséges életben való nagy hasznát belsőképpen érzik, és önnön példájokkal mutatják szembetűnőképpen.”³² Egy héttel később már azt is megtudjuk,³³ hogy „a Könyv Homlokírása előtt szemléltető, igen jól talált Képét a Gróf Úrnak Magyar-Országi születésű Magyar Hazafi Társunk, Tzetter Sámuel metszette. (...) A Könyv titulusát különb-különbféle nagyságú és formájú kellemetes betűkkel metszette, hasonlóképpen esméretes Erdélyi származású Magyar Hazafi Társunk, Bikfalvi Falka Sámuel, és az egész Könyv is az ő metszésébéli betűkkel nyomtatott.” A könyv címe alatt „Alól ezeken a rendeken, melyek szemet gyönyörködtető módossággal vagynak elintézve, szemléltetik egy Könyvesház (ezt is Falka Úr metszette) ily felülírással: Haec mihi curarum requies, haec nocte vel atra // Lumen, et in solis haec mihi turba locis.”³⁴

Sándor István 1799-ben közölt egy tanulmányt *A Magyar-Országi írók 50-nél jóval többen vagynak* címmel a *Hírmondó*ban.³⁵ Megjegyzi, hogy a Schwartner és Engel németül írt könyveiben írtakkal³⁶ nem ért egyet: „Ez, ha igaz volna, bizony az egész Országnak szégyenére válnék. Az említett Tudós Urak igen megcsalhatkoztak, midőn ezt elhitették magokkal. Hogy ezen vitatást nem igaznak megmutathassam, nincsen egyébre szükségem, hanem csak hogy azon élő Íróinkat előszámláljam, kik magyarul írtak. A Deák Íróink közül csak egynehányat fogok említeni...” – s ezen utóbbiak között szerepelteti az erdélyi kancellárt: „A Deák nyelvbéli s még most is élő Íróink (...) Teleki Gr. Sám.”³⁷

31 *Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék. Pars prima.* Viennae, in Typographeo Baumeister, 1796.

32 MH 10. szakasz 9. sz. 1796. aug. 2. 158–159.

33 MH 10. szakasz 12. sz. 1796. aug. 9. 188–189.

34 Tibullus sorai eredetileg: „Tu mihi curarum requies, tu nocte uel atra // lumen, et in solis tu mihi turba locis.” Vagyis: „Mert te a búban öröm s ragyogás vagy az éji sötétben, társ a magányban, csönd, s gondok után pihenés.” (Ford. Radnóti Miklós)

35 A *Hírmondó* szerkesztői négy részben közölték az írást: MH 16. szakasz 46. sz. 1799. dec. 6. 751–752.; MH 16. szakasz 47. sz. 1799. dec. 10. 766–768.; MH 16. szakasz 48. sz. 1799. dec. 13. 783–784.; MH 16. szakasz 49. sz. 1799. dec. 17. 799–800.

36 SCHWARTNER, Martin von: *Statistik des Königreichs Ungern.* Pest, Trattner, 1798. 12.; ENGEL, Johann Christian: *Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer.* Theil 1. Halle, Gebauer, 1797. 565–566. Idézi: KÓKAY György: *Sándor István irodalmi és bibliográfiai munkásságához.* Magyar Könyvszemle 77. (1961) 3. sz. 317.

37 MH 16. szakasz 49. sz. 1799. dec. 17. 800.

Teleki Sámuelné Bethlen Zsuzsanna 1797. október 10-én hunyt el. A Marosvásárhelyről írt hosszabb beszámolóban olvashatjuk, hogy férje nem lehetett jelen a temetésen – hivatala miatt Bécsben tartózkodott –, s mivel a grófné korábban úgy rendelkezett, hogy „csakhamar halála után minden nevezetes ceremónia nélkül teste eltemetessék”, nem is érkezett volna időben Erdélybe. Október 11-én „a Test a Háznak gyásszal kívül-belől bévonatott nagy Palotájában a szemlélésre kitétetett. 12-dikén reggel számos gyülekezetnek jelenlétében, szép Hármóniájú Éneklés alatt kesergő Fiától és Atyjafiaiától koporsójába beszegeztetett és ugyan a Testvérek és Atyafiak, azután más Uraságok és Városiak általvitetté, a Várbéli nagy Templom sekresztyéjébe bététetett.”³⁸; A *Magyar Hírmondó* ezenkívül közölte Sándorffi József (1767–1824) orvosnak, a lap későbbi szerkesztőjének Bethlen Zsuzsanna halálára írt költeményét,³⁹ valamint Vályi Klára (18. sz. vége–19. sz. eleje) „szomorú versezeté”nek néhány sorát.⁴⁰

Teleki Sámuel egy évvel felesége után Domokos (1773–1798) fiát is elveszítette. A szerkesztők „fájdalmas megilletődéssel” értesültek a fiatal gróf, „a Tudományoknak a két Magyar Hazában, és az anyai nyelvnek is szíves gyarapításán igen példásan fáradozott É. Hazánkfiának, élete zsenyéjében véletlenül lett” haláláról; s így folytatják: a „két M. Hazában, és ezenkívül is igen fogják Mindenek sajnállani, valakik becsülni tudják a buzgó, jó Hazafiságát.”⁴¹ E szomorú eseményről az ismét tollat ragadó Sándorffi József mellett a marosvásárhelyi orvos-író Szotyori József (1767–1833) is versben emlékezett meg.⁴² A Teleki fiút Sándor István is megemlíti fentebb említett összeállításában az elmúlt két esztendőben elhunyt írók között.⁴³

38 MH 12. szakasz 39. sz. 1797. nov. 14. 637–640.

39 MH 12. szakasz 33. sz. 1797. okt. 24. 542–544.

40 MH 12. szakasz 36. sz. 1797. nov. 3. 589–590.

41 MH 14. szakasz 26. sz. 1798. szept. 28. 405.

42 MH 14. szakasz 29. sz. 1798. okt. 9. 455–457.

43 MH 16. szakasz 47. sz. 1799. dec. 10. 767.

A Magyar Hírmondó iratanyaga

Görög Demeter levelezésében, bécsi lapjának nyomtatásban megjelent, valamint kéziratos anyagában⁴⁴ több olyan személy is föltűnik, aki mind Teleki Sámuellel, mind a *Hírmondó*val kapcsolatban állt, így többek között az írók közül Aranka György, Batsányi János, Hajnóczy József, Kazinczy Ferenc, Kovásznai Tóth Sándor, Révai Miklós vagy Verseghy Ferenc, valamint a betűmetsző és rézmetsző Bikfalvi Falka Sámuel.⁴⁵

Apró adalék Görögék és Teleki Sámuel kapcsolatára Aranka György (1737–1817) egy levele. Az *Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság* megalapítójának két könyve kiadását is a *Hírmondó* szerkesztői intézték. A *budai basa* (Bécs, 1791) megjelenése kapcsán Görög 1790. évi levelében így írt a szerzőnek: „Nem tudom, megvárjuk-e a másiknak kinyomtatását,⁴⁶ vagy útnak indítsam? – Kikérem az eziránt való rendelést; úgy nemkülönben azért is, nem kell-e Pálffy s Teleki cancellariusoknak, s ennyihány magyar méltóságoknak ajándékba vagy pénzért adni, mivel már megszólítottak iránta.”⁴⁷

A szintén erdélyi Kovásznai Tóth Sándor (1730–1792), a marosvásárhelyi református kollégium professzora, filológus, költő, Teleki Sámuel egyik patronáltja nagy segítségére volt a grófnak a Janus-kiadás filológiai munkálataiban és segítette könyvgyűjtésében is. Teleki meg is bízta Kovásznait, hogy katalógusa első kötetéhez írja meg az előszót, azonban végül nem az ő

44 ZVARA Edina: *Bárany Péter ismeretlen Campe-fordítása, a Kisded Lélektudomány a' Gyermekek Számára*. In: Médiások, történetek, használatok: Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére. Szerk. Pusztai Bertalan. Közrem. Ivaskó Livia – Mátyus Imre – Tóth Benedek. Szeged, SZTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2012. 64–74; Uő: Révai Miklós tudóstársaság-tervezetének újabb kézirata a kismartoni Esterházy-könyvtárban: *Kiegészítések a tagjelöltek névsorához*. Irodalomtörténeti Közlemények 117. (2013) 5. sz. 600–609; Uő: *Esterházy Miklós (1765–1833) herceg, a magyar művelődés támogatója*. Magyar Könyvszemle 130. (2014) 3. sz. 374–381; ZVARA 2016; Uő: *Trenk Frigyes magyar nyelvű kiadatlan politikai röpirata*. Lymbus: Magyarástudományi Forrásközlemények (14) (2016) 265–282; ZVARA 2020, 141–169.

45 Verseghy Ferenc Bethlen Zsuzsannától kapott anyagi támogatást Claude-François-Xavier Millot világtörténete második részének magyar nyelvű kiadásához (1791), amit a könyv előszavában meg is köszönt. *A magyar jakobinusok iratai. I. A magyar jakobinus mozgalom iratai* (Magyarország újkori történetének forrásai). S. a. r. BENDA Kálmán. Bp., Akadémiai Kiadó, 1957. 190; DEÉ NAGY 1997, 121. – A könyv szerepel Görög könyvei között: ZVARA 2016, 360. Nr. 463.

46 FENOUILLO FALBAIRE de QUINGEY, Charles-Georges: *Ujj módi gonosztévő. A fiui szeretetnek jeles példája. Öt felvonásokra szabott dráma vagy érzékeny játék*. Ford. Aranka György. Bétsben, Alberti Ignátz, 1791.

47 A levelet közli: ZVARA 2016, 244.; ENYEDI Sándor: *Bécsi levelek Aranka Györgyhez*. Magyar Könyvszemle 107. (1991) 2. sz. 132.

tanulmánya, hanem a grófé jelent meg, Teleki meg sem említi a professzor nevét, sem itt, sem a Janus-kiadásban.⁴⁸ A vásárhelyi professzor másik filológiai munkája Gyöngyösi Istvánhoz kapcsolódik, akinek teljes életművét ki akarta adni. A *Magyar Hirmondó* iratanyaga között négy, ehhez kapcsolódó kézirat van:

1. GYÖNGYÖSI István: CUMA VÁRASÁBAN ÉPÍTETETT DÉDALUS TEMPLOMA ... Ez az Editus költ 1735. Esztendőben, a' betűk pedig Debretzeni betűk, regi Traditiokból tudom, hogy ez a historia Gyöngyösi munkája ... Tehát Gyöngyösi írta.⁴⁹ 1784. 22 Oct. K[ovásznai] Sándor. [64] p.⁵⁰
2. GYÖNGYÖSI István: Mársal Társalkodó MURANYI VENUS vagy Annak Emlékezet Miképpen az Méltóságos Gróff Hadádi Wesseléni Ferencz Magyar ország Palatinussa akkor Füleki Főkapitány, az Tekéntetes, és Nagyságos Gróff Rima Szécsi Szécsi Maria Aszszonyal jövendőbeli Házaságokról való titkos végezése által, csudálatosképpen meg vette az hires MURÁNYI VÁRÁT. Iratatott ugyan az ő Nagok komornikja Gyöngyösi István által. Nyomtaták Kassán 1664. Esztendőben. [206] p.⁵¹
Megjegyzés: cenzori jegyzet: „Praes. 20. Aug. 79.; imprimatur Escherich.”
3. GYÖNGYÖSI István: Mársal Társalkodó MURANYI VENUS ... nyomtaták Kassán 1664. esztendőben. [243] p.⁵²
Megjegyzések: 1) az előzéklapon: A' MURÁNYI VÉNUSNAK ezerhat-száz-hatvan-negyedik esztendőbeli Kassai NYOMTATVÁNNYA sorról sorra, és betöröl betöre le-másolva: Azokkal a' külömbségekkel együtt, mellyek a' Kolosvári 1702 esztendőbeliben találtnak; 2) az

48 DEÉ NAGY 1997, 146; JANUS Pannonius: *Poëmata [...] omnia: Opusculorum pars altera. Tom. I-II. Ed. Samuel Teleki – Alexander Kovásznai.* Utrecht, 1784. Hasonmás kiadás Mayer Gyula kísérelő tanulmányával. Bp., Balassi, 2002. 12–13; FÖLDESI Ferenc: *Kovásznai Tóth Sándor.* In: Magyar művelődéstörténeti lexikon. VI. kötet. Főszerk. Kőszeghy Péter. Bp., Balassi Kiadó, 2006. 100.

49 Gyöngyösi szerzőségéről lásd a kritikai kiadásban: JANKOVICS József: *Gyöngyösi eroticus.* In: Gyöngyösi István: *Csalárd Cupido – Proserpina elragadtatása – Cuma városában épített Dédalus temploma – Heroida-fordítások.* S. a. r. Jankovics József – Nyerges Judit. (Régi Magyar Könyvtár, Források, 13.) Bp., Balassi Kiadó, 2003. 353–354.

50 Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer III-C-2. Jelzet: 8102.

51 Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer III-C-2. Jelzet: 8101. – Kritikai kiadása: GYÖNGYÖSI István: *Márssal társalkodó Murányi Vénus.* S. a. r. Jankovics József – Nyerges Judit. (Régi Magyar Könyvtár, Források, 8.) Bp., Balassi Kiadó, 2003.

52 Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer III-C-2. Jelzet: 8096.

egyik oldalon maga a szöveg, a másik oldalon a másoló jegyzetei, a „Külombsegek” olvashatóak; 3) Kovásznai Sándor másolata (?).

4. GYÖNGYÖSI István: Porabúl meg-éledett PHOENIX Avagy A' Nehai Gyerő Monostori KEMÉNY JÁNOS Erdélyi Fejedelmenk Lonyai Anna Asszonnyal lévő házasságának, tatár Országi rabságának, a' Torök ellen viselt Hadi dolgainak, és végre Hazája mellett Vitézül le-tett életének, halála utánn-is élő emlékezete ... Mostan pedig a' Lötsei régiebb nyomtatások szerént meg-jobbitva és bőv. Magyarázó Jegyzésekkel meg-vilagosítva ujannon ki-botsattatott. – A Gyöngyösi István porabul meg-éledett PHONIX-nek, avagy KEMÉNY János dolgairól irt Magyar Verseinek, jegyzések-által való Magyarázattya. Elöl-járó beszéd az olvasóhoz ... Irtam Maros-Vásárhelyet 1791dik esztendőben septembernek első napján Kovásznai Sándor. – Az első Könyvenek első Részére tett magyarázó Jegyzékek. [10], 142 p. [csonka]⁵³

A Kismartonban lévő kéziratokkal filológiailag nem kívánok foglalkozni, csupán arra a tényre hívom fel a figyelmet, hogy azok ma abban a kismartoni Esterházy-könyvtárban találhatóak, ahol Görög Demeter könyvtára és azzal együtt az általa szerkesztett *Magyar Hirmondó* kéziratanyagának egy része is található. Témánk szempontjából az a legfontosabb, hogyan kerültek oda a kéziratok, de ezzel kapcsolatban csak feltételezésekbe tudok bocsátkozni.

A Kovásznai Tóth Sándor tollából származó megjegyzésekből jól látszik, hogy hosszú évekig dolgozott a tervezett Gyöngyösi-életmű kiadás előkészítésén. Hogy a szövegek végül miért nem jelentek meg, azt nem tudni, de ennek Kovásznai időközben bekövetkezett halála is oka lehetett: a *Porából megéledett Phoenix* kéziratán olvasható dátum szerint a munkát 1791-ben fejezte be, egy év múlva pedig meghalt. 1791 előtt két évvel, 1789-ben indult meg a *Magyar Hirmondó* – még *Hadi és Más Nevezetes Történetek* néven –, tele a magyar nyelv és kultúra támogatását megjelenítő tudósításokkal. Az ekkor már Bécsben élő és a magyar művelődés ügyét szíven viselő Teleki Sámuel jó lehetőséget láthatott Görög Demeterék folyóiratában, s talán ő adhatta át nekik a Kovásznai-kéziratokat megjelentetés céljából. A Gyön-

53 Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer III-C-2. Jelzet: 8100. – Kritikai kiadása: GYÖNGYÖSI István: *Porabúl megéledett Főnix, avagy Kemény János emlékezete.* S. a. r. Jankovics József – Nyerges Judit. (Régi Magyar Könyvtár, Források, 10.) Bp., Balassi Kiadó, 2003. Kovásznainak a Gyöngyösi-újra kiadással kapcsolatos munkáját és a *Főnix*-kommentár teljes kéziratát (Teleki-Bolyai Könyvtár, Marosvásárhely, Tq-681 c/3 MS 31) ismerteti: DEMETER Zsuzsa: *Kovásznai Sándor levele id. Ráday Gedeonhoz és a Porabúl meg-éledett Főnixhez fűzött kommentár-részlet.* Lymbus: Magyarorságtudományi Forrásközlemények (9) (2011) 244–258.

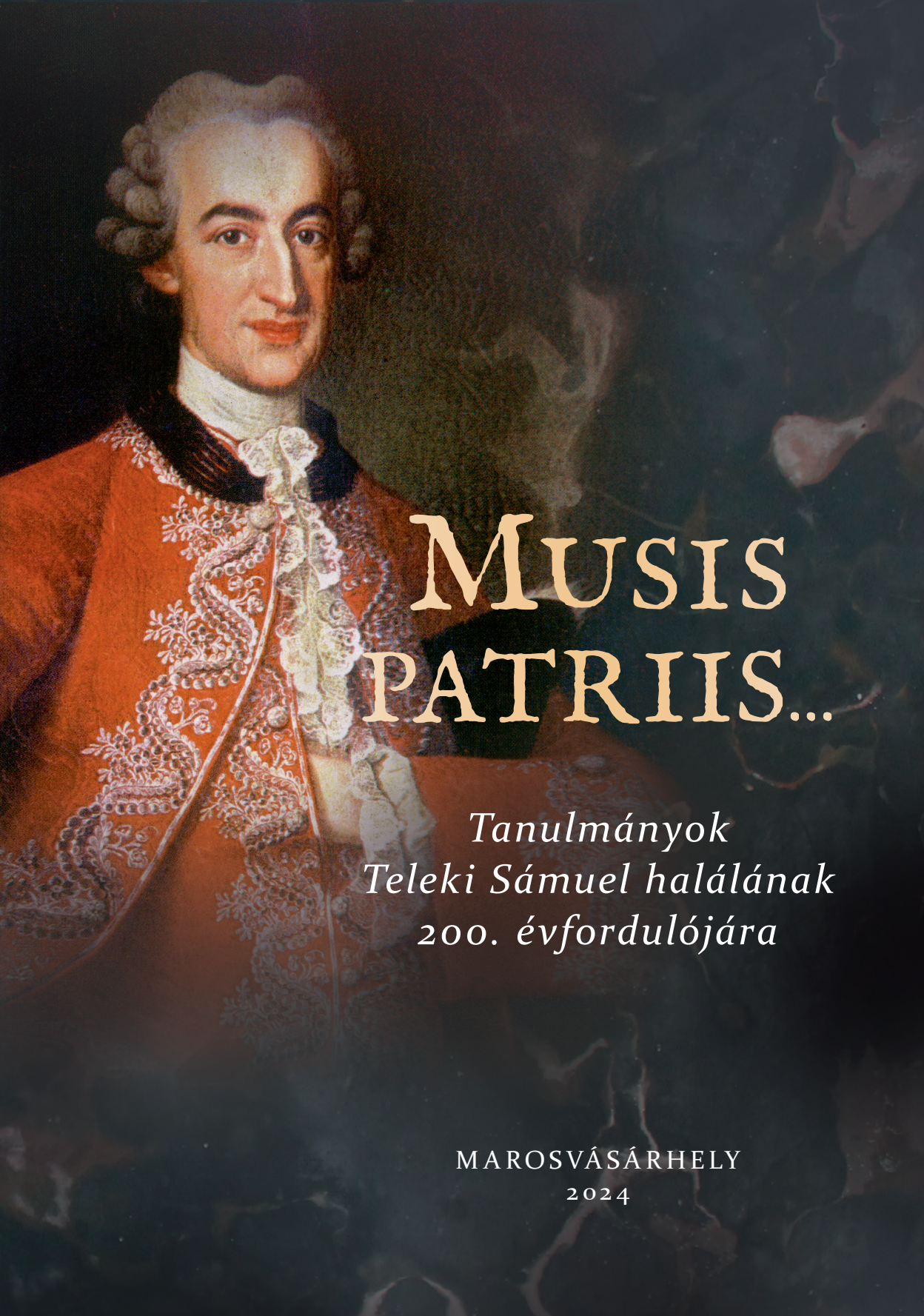
gyösi-művek kiadását célzó munkálatokban részben ismert Ráday Gedeon szerepe,⁵⁴ az átadó akár ő is lehetett, azonban az ő Görögékkal való kapcsolatáról még kevesebbet tudunk, mint a Teleki Sámueléről.

A további kutatások során a Teleki-levelezés módszeres áttekintése talán felszínre hozhatna olyan leveleket, amelyeket Teleki Sámuel és/vagy titkárai írtak a *Bécsi Magyar Hírmondó* szerkesztőinek, vagy fordítva; illetve amelyek támogatandó, vagy támogatott személyekről szólnak.

Végezetül álljanak itt Teleki Sámuel ma is megfontolandó gondolatai a tehetős emberekről, akiknek kötelességük hazájuk és a közjó érdekében mecénáskodni: „Honfitársaiknak követésre méltó példát mutatnak az életben, mert nem csak maguk áldoznak illően méltóságuk és hasznuk szerint becses művészetekre és tudományokra, hanem ezek művelésére az utódok számára is utat biztosítanak, és ösztönzik őket. Vagyonukat bölcsen a szükséges eszközök megszerzésére, közkönyvtárak alapítására és a magasztos gondolkodású emberek pártfogására és támogatására fordítják. Vannak itt, ha kevesen is, akik joggal és méltán lehetnek büszkéek arra, hogy nem maguknak, hanem a haza és a közjó javára születtek, jótetteik emlékét a kései utódokra hagyományozva azok szívében haláluk után is tovább élnek. Hagyni kell tehát valamit a jövőnek, ami tanúskodik arról, hogy éltünk, a többi a halál martaléka lesz, és a felejtés idővel mindent eltöröl.”⁵⁵

54 Jankovics József szerint Ráday volt a megbízó, legalábbis a *Márssal társolkodó Murányi Vénusé*: JANKOVICS József: *Gyöngyösi redivivus, avagy a porából megéledett főnix*. In: *GYÖNGYÖSI* 2003, 192.

55 DEÁK – ZVARA 2012, 169.

MUSIS PATRIIS...

*Tanulmányok
Teleki Sámuel halálának
200. évfordulójára*

MAROSVÁSÁRHELY

2024

Musis patriis...

*Tanulmányok Teleki Sámuel halálának
200. évfordulójára*

Musis patriis...
Tanulmányok Teleki Sámuel halálának
200. évfordulójára

Szerkesztették:
Bányai Réka és Kimpián Annamária

Marosvásárhely, 2024.

Kiadja a Teleki Téka Alapítvány, Marosvásárhely

Borítóterv: Csillag István

© Szerzők, 2024.

A kötet megjelenését támogatták:

Förderstiftung Teleki Téka, Bazel

**MTA BTK Lendület Kutatócsoport,
Hosszú reformáció Kelet-Európában 1500–1800**

ISBN 978-973-0-39685-0

Tartalomjegyzék

Előszó.....	7
Bánfi Szilvia: Raphael Hoffhalter és az unitáriusok.....	9
Bányai Réka – Simon Zsolt: A mikházi kolostor középkori könyvei	31
Biró Gyöngyi: Református peregrinusok könyvei nyomában. Keresztesi József és Lészfalvi József esete.....	83
Florin Bogdan: Old Romanian Printings in Sámuel Teleki's Library.....	94
Kimpián Annamária: „Iratassék a Cancellarius G. Teleki Sámuel Ur Ö Excelentiájának erről a dologról egy jelentés tanács kérésül...” Teleki Sámuel és a marosvásárhelyi református kollégium kapcsolata	104
K. Weisz Szidónia: „...és imé Vénségemben is egyik bánatomra, más következik...” Bethlen Zsuzsanna és Teleki Domokos halotti búcsúztatása.....	116
Lázok Klára: Iktári Bethlen Zsuzsanna könyves kapcsolatainak hálója....	134
Muckenhaupt Erzsébet: A csíksomlyói ferences könyvkötőműhely második korszaka	154
Oláh Róbert: Maróthi György könyvei a Teleki-Bolyai Könyvtárban. Adalékok egy debreceni tanári könyvtár történetéhez	199
Ősz Sándor Előd: Reformátorok művei Teleki Sámuel gyűjteményében	210
Perger Péter: A Teleki családhoz köthető kiadványok a 17. század második felében készült hazai nyomtatványok között	221

Rácz Emese: A Teleki-mecenatúra dimenziói a 18. század első felében.....	234
Róth András Lajos: A „horror vacui”-ban szenvedő könyvmániás gróf Gyulay Lajos	252
Sebestyén-Spielmann Mihály: Molnár Gábor aprónyomtatvány-gyűjteményéről	266
Simon Melinda: A „csúnya” jelvények apológiája. A méltatlanul mellőzött 18. századi kiadói és nyomdászjelvények	277
V. Ecsedy Judit: Nyomtatott levelek fekete szegéllyel. A széki gróf Teleki család legkorábbi nyomtatott gyászjelentései.....	294
Zvara Edina: Teleki Sámuel és a bécsi <i>Magyar Hírmondó</i>	328

Előszó

Musis patriis gratisque posteris... Ez a felirat ékeskedik Teleki Sámuel 1802-ben megnyitott könyvesházának bejárata felett. 2022. szeptember 21-23. között kiállítással és tudományos ülésszakkal tisztelegtünk a kétszáz éve elhunyt alapító emléke előtt. Jelen kötet az ekkor elhangzott előadások tanulmányként véglegesített szövegeit tartalmazza a következő tematikákban: Teleki Sámuel és a Teleki család mecenatúrája, kapcsolatrendszere, intézményteremtése; a Teleki-Bolyai Könyvtár egyes könyvei vagy gyűjteményei; valamint általában a 15-19. századi magyarországi könyves kultúra.

Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy Erdélyben intézményünk az egyetlen régi könyves gyűjtemény, mely magyar nyelven néhány évente (eddig: 2002-ben, 2004-ben, 2016-ban és 2022-ben) kifejezetten könyv- és művelődéstörténeti tematikájú konferenciát szervez, alkalmat adva a régióban ezen a területen dolgozó kollégáknak szakmai vitára, személyes találkozásra, újabb eredményeik bemutatására és ezek kötetben való publikálására.

Minden ilyen alkalom számvetés is ugyanakkor, hogyan sáfárkodunk Teleki Sámuel szellemi örökségével. Az általa létrehozott, majd más értékes régi könyvgyűjteményekkel gazdagodott intézmény feladatköre jelentősen kibővült a második világháború után következő évtizedekben: az olvasószolgálat, valamint a muzeális funkciók ellátása és évi több ezer látogató idegenvezetése mellett fontos szerepet kapott a tudománynépszerűsítésben, volt és jelenlegi munkatársai révén a kutatásban is.

„...könyveimet... hagyom és legálom... a tudományoknak hazámban s nemzetemben előmozdításokra” – írta végrendeletében Teleki Sámuel; reméljük, kötetünk írásai sem lesznek méltatlanok ehhez a célhoz.

A szerkesztők